

ПРОФЕСІЙНА СВІДОМІСТЬ ВЧИТЕЛЯ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТА ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

Шевченко Н.Ф.

Україна, м. Запоріжжя, Запорізький національний університет

Постановка проблеми. Дослідження професійної свідомості, яка об'єднує як предметно-операціональний аспект діяльності, пов'язаний з формуванням і розвитком системи предметно-спеціалізованих способів розумової діяльності, так і її мотиваційно-особистісний аспект, пов'язаний із формуванням усвідомленого ціннісно-смыслового відношення фахівця до діяльності та її ключових завдань, набуває дедалі більшої актуальності. Водночас, вивчення професійної свідомості вчителів належить до недостатньо реалізованих, хоч і ґрунтовно заявлених (Г.В. Акопов; Н.І. Гусякова; Є.І. Ісаєв, С.Г. Косарецький, В.І. Слободчиков; І.Я. Лернер; Є.І. Рогов; Д.В. Ронзін; О.С. Цокур; Ю.М. Швалб) напрямів дослідження. Сучасна ж ситуація вимагає аналізу існуючих та розробки нових підходів до розуміння феномену професійної свідомості суб'єкта педагогічної діяльності.

Метою статті є висвітлення результатів аналізу теоретичних підходів до розуміння професійної свідомості вчителя в педагогіці та психології.

Результати теоретичного аналізу проблеми. За класифікацією, запропонованою Є.О. Климовим, педагогічна професія належить до групи професій, предметом яких є інша людина, але має яскраву відмінність від інших професій типу "людина-людина". Так, професія вчителя водночас належить як до класу професій, що перетворюють, так і до класу тих, що управляють. Маючи в якості мети своєї діяльності становлення і перетворення особистості, педагог покликаний управляти процесом її інтелектуального, емоційного і фізичного розвитку, формуванням її духовного світу. Діяльність інших представників професій типу "людина-людина" також вимагає взаємодії з людьми, але ця взаємодія пов'язана з розумінням та задоволенням запитів людини. У професії ж педагога провідне завдання – зрозуміти суспільні цілі та направити зусилля інших людей на їх досягнення [6].

Сформована професійна свідомість є необхідною умовою успішної професійної діяльності вчителя, адже в професії педагога його особистість є одним з основних знарядь діяльності. Психологічний та педагогічний підходи до розуміння психологічної

суті означеного феномена розрізняються, та навіть позначаються різними термінами: педагогічна свідомість – у педагогіці та професійна свідомість вчителя – у психології.

У педагогічній науці обґрунтування та перше теоретичне дослідження категорії «педагогічна свідомість» було зроблено І.Я. Лернером. Будучи простором людської культури, в якому втілюється сукупність педагогічних ідей, поглядів, почуттів, цінностей, ілюзій, помилок в області виховання та освіти, під впливом яких суспільство здійснює педагогічну діяльність теоретичного або практичного характеру, педагогічна свідомість, на думку автора, виступає певним культурно-історичним утворенням, яке здатне істотно впливати на педагогічну дійсність.

Інтерес до вивчення означеної категорії проявили багато вчених-педагогів (А.О. Бізяєва; К.Є. Вітрук, А.К. Колегов; М.Т. Громкова; М.В. Кларін; Т.В. Кружиліна; Л.Є. Плєскач), у чийх роботах робиться акцент на змістовному аспекті професійної свідомості. Виключення складає дослідження С.А. Дніпрова, який будує моделі структури та генезису наукової педагогічної свідомості. На думку дослідника, суть педагогічної свідомості полягає, передусім, в побудові певної сукупності смислів, значень і перспектив майбутньої педагогічної діяльності. Педагогічна свідомість служить парадигмою, під кутом зору якої людина сприймає, осмислює, оцінює отримувану ззовні педагогічну інформацію і здійснює свою діяльність теоретичного або практичного характеру. Структуру професійної свідомості складають п'ять взаємозв'язаних між собою сфер: емоційно-чуттєва, мотиваційна, інтелектуальна, моральна і вольова. Автор виділяє буденну педагогічну свідомість, у змісті якої переважає вітагенний досвід, традиції, звичаї, звички народної педагогіки, та наукову, у змісті якої – методологічні, теоретичні, загально дидактичні та прикладні знання [3].

Отже, у більшості педагогічних досліджень робиться акцент на змістовному аспекті професійної свідомості як форми суспільної свідомості, її місці та ролі в освітньому процесі. Зазначається, що розвиток педагогічної свідомості, яка зародилася разом із виникненням виховання як соціального явища, йшов шляхом поступового збагачення новими знаннями про саму дитину, природу дитинства та особливості взаємовідносин між дітьми й дорослими, шляхом наповнення сенсами педагогічних феноменів, народження ідей, думок, почуттів, що проявляються в атмосфері між суб'єктних педагогічних зв'язків [5].

Більшість досліджень, виконаних у рамках психологічної науки, присвячена розробці структурних моделей професійної свідомості та самосвідомості вчителя, а також дослідженням окремих аспектів вказаних феноменів: професійний розвиток та

моделі поведінки особистості вчителя (Л.М. Мітіна); структура професійної свідомості вчителя (Д.В. Ронзін); аналіз професійної самосвідомості вчителя (В.Н. Козієв); розвиток педагогічної самосвідомості (І.В. Вачков); педагогічне покликання вчителя (М.І. Кряхтунов); індивідуальний стиль діяльності вчителя (А.К. Маркова, А.Я. Ніконова); умови розвитку професійної свідомості вчителів (С.В. Пазухіна).

В якості предмета психологічного дослідження професійна свідомість вчителя виступає у роботі російських вчених – Є.І. Ісаєва, С.Г. Косарецького, В.І. Слободчикова –, які розглядають її у єдності трьох підстав буття людини, що є цілісною моделлю будь-якого професіоналізму: діяльності, свідомості, спільноті. Динаміка розвитку професійної свідомості полягає в послідовній зміні інтенції свідомості з об'єкту діяльності (об'єктний рівень) на засоби і способи діяльності (заданий рівень), та, нарешті – на цінності і сенси діяльності (проблемний рівень). У якості механізмів переходу на більш високі рівні розглядаються рефлексія, як здатність до самовизначення, та цілепокладання, як спосіб зв'язування цінностей і засобів у професійній діяльності [4].

Окремі аспекти професійної свідомості вчителів досліджувалися Г.В. Акоповим, який ставить питання про структуру професійної свідомості в двох планах: будови (компоненти) та функцій свідомості. Професійна свідомість, вважає автор, – це певна «робоча структура», яка задається матрицею, елементи якої знаходяться на «перетині» основних функцій свідомості (цілепокладаючої, когнітивної, афективної та емотивної) та компонентів професійної підготовки [1].

Досліджуючи професійну свідомість майбутніх педагогів, І.В. Архипова вводить поняття – «навчально-професійна свідомість», яка визначається як система навчальних і професійних знань, уявлень і суб'єктивних стосунків, що набуваються в процесі вищої освіти. Структура навчально-професійної свідомості майбутнього вчителя, за Архиповою І.В., складається з наступних компонентів: когнітивних уявлень (судження оцінного характеру, «образ Я»); емоційно-оцінних стосунків (система самооцінок); навчальних й професійних намірів студента. Конструкт «Я»-концепція, як динамічна система уявлень людини про себе, виступає «кінцевим продуктом» розвитку начально-професійної свідомості [2].

Основні характеристики та властивості свідомості в цілому, властиві й професійній свідомості, оскільки остання є її формою. Це означає, що структурна організація професійної свідомості певним чином відтворює структурні компоненти свідомості. Ґрунтуючись концептуальних положеннях О.М. Леонтьєва, ми розглядаємо

структуру професійної свідомості у рамках єдності 3-х компонентів: значення, смислу та чуттєвої тканини. Зміст значень і смислів (ядерних утворень професійної свідомості) й характер зв'язків та відношень між ними диктується змістом предмета й цілей професійної діяльності. Це означає, що професійні значення виражаються через систему професійних теорій та моделей, які стають основою професійної діяльності. Система професійних смислів виражається через професійні цінності та принципи професійної діяльності. Чуттєва тканина виражається у вибірковості та ступені диференційованості сприйняття професійних ознак у зовнішньому світі.

Слід зазначити, що підходи до розуміння структури та змістовних компонентів професійної свідомості вчителя у рамках педагогічної та психологічної науки не суперечать, а радше доповнюють один одного. Узагальнюючи розглянуті підходи можна зробити **висновок**, що професійна свідомість є формою свідомості особистості, яка відображає процес професіоналізації фахівця та охоплює всі прояви свідомості особистості, які пов'язуються з її професійною діяльністю. Професійна свідомість вчителя є багатоаспектним психічним утворенням, яке репрезентує професійні знання, вміння, цінності та уявлення людини про себе як представника цієї професії у практичній та теоретичній діяльності. Подальшим етапом розвитку наукової проблематики буде виступати розробка структурно-функціональної моделі професійної свідомості вчителя.

Література:

1. Акопов Г. В. Проблема сознания в современной психологии / Г. В. Акопов // Методология и история психологии / [под общ. ред. В. Ф. Петренко]. – М. : Социальные науки, 2007. – Том 2. – Вып. 3. – С.43–64.
2. Архипова И. В. Учебно-профессиональное сознание будущих учителей на разных этапах профессиональной подготовки в вузе : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Ирина Владимировна Архипова ; Поволжская государственная социально-гуманитарная академия. – Самара, 2009. – 251с.
3. Днепров С. А. Генезис научного педагогического сознания : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Сергей Антонович Днепров ; Уральский гос. педагогический университет. – Екатеринбург, 2000. – 44с.
4. Исаев Е.И. Становление и развитие профессионального сознания будущего педагога / Е.И. Исаев, С.Г. Косарецкий, В.И. Слободчиков // Вопросы психологии. – 2000. – №3. – С. 57-67.
5. Каган М. С. Философия культуры : учебное пособие / М. С. Каган. – СПб. : ТОО ТК «Петрополис», 1996. – 416 с.
6. Лернер И.Я. Педагогическое сознание явление действительности и категория дидактики /И.Я.Лернер //Сов. педагогика. - 1985. - №3. - С.52-57.

7. Слостенин В. А. Педагогика : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Слостенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов. – М. : Академия, 2002. – 576 с.
8. Шевченко Н.Ф. Професійна свідомість практичного психолога: структура та специфіка функціонування // Психологія і суспільство. 2009. – №4. – С. 167-180.